

Partea I

Comentarii, evocări, note

În loc de precuvântare

Am pornit la alcătuirea cărții în anul sărbătoririi Centenarului Marii Uniri din 1918. Impulsul a fost un sentiment surd de nemulțumire, accentuat pe parcurs de permanentele acuze aruncate de unii și de alții în spațiul public, preluate de cunoscuți și de necunoscuți din *media*: că guvernul nu alocă destule fonduri marcării evenimentului, că Academia nu are proiecte eclatante, că ministerul culturii, pasiv și dezinteresat, nu se implică decât formal, că nu se execută niște lucrări grandioase cu valoare de simbol național, ceva în genul unor rețele de autostrăzi suspendate ori al unui ansamblu de piramide precum cele din Egipt; mă rog, tot felul de opinii incriminatoare, ale unor reprezentanți ai mândrei noastre nații, dintre cei obișnuiți să stea pe margine și să-și dea cu părerea. Apreciind că marcarea centenarului nu este o strictă obligație a elitelor, ci o misiune pentru noi toți, în mintea mea ostenită și-a făcut loc ideea că românilor le stă la îndemână posibilitatea de a cinsti evenimentul istoric din urmă cu 100 de ani exprimându-și unitatea altfel decât prin festivități epatante cu măcinare de sloganuri zornăitoare, adică în cea mai simplă modalitate posibilă: fiecare îns, acolo unde viețuiește, să-și facă datoria cât poate el de bine și să contribuie, cât de cât, la mai bunul mers al treburilor în domeniul în care se pricepe.

Cum, de o vreme încoace, puterile mă mai țin doar atât cât să înnegresc ecranul calculatorului, concluzia, în ce mă privește, a fost că nu pot să fac altceva decât să scriu, așa cum am făcut de ani buni încoace. Împrejurările au făcut să renunț temporar la îndelungata colaborarea cu soția mea, o cooperare materializată în cele șapte volume ale integralei Vasile Aaron, în acea amplă acțiune restititivă în domeniul istoriei literare; constantul meu partener de lucru se implicase într-un alt proiect, legat de istoria relativ recentă a comunității săsești.¹ Aveam atunci la îndemână posibilitatea de a mă întoarce la universul cunoscut

---

1 Liliana Popa, *Sașii la răscruce de vremi. Însemnări ale unor preoți sași din Transilvania din vremea Primului Război Mondial*. Studiu introductiv: Ioan-Nicolae Popa. Traducere din limba germană: Liliana Popa și Monica Hriscu, Editura Curs, Cluj-Napoca, 2018.

mie al Văii Arieșului, de care mă apropiasem lucrând la volumul *Comoara de pe Arieș*²; aveam în vedere un volumaș care să conțină informații despre muzeul existent în localitatea Lupșa și un altul care să repună în circulație lucrările de toponimie ale fratelui meu, Emil, fost profesor la liceul din orașul Abrud; știam că îi apăruseră câteva studii în diverse publicații cu circulație restrânsă, dar și speram, cunoscându-i interesul manifestat din tinerețe pentru varii aspecte ale etnografiei, folclorului și psihologiei rurale, să fi rămas între hârtiile sale materiale inedite. Am lucrat la ambele în paralel, dar înaintarea a fost anevoioasă, parțial din cauza mea, parțial din cauza dificultăților de a obține informații de la cei care ar fi putut să mi le ofere. Mi-e greu să trec în revistă mulțimea demersurilor pe care le-am întreprins, majoritatea lor tratate cu inexplicabilă nepăsare.

Am reușit să finalizez primul dintre volumele gândite în acel an 2018³, ca un omagiu adus oamenilor care au contribuit la constituirea și la înzestrarea Muzeului Etnografic din Lupșa, mărturie peste veacuri despre dănuirea neamului românesc în vitrega geografie și în zbuciumata istorie a Țării Moșilor. La începutul anului următor l-am văzut tipărit și m-am bucurat că a fost bine primit de cititori.

În mod neașteptat, alcătuirea celui de-al doilea a fost mult mai dificilă. În primul rând, am găsit cu foarte mare greutate volumașele care înglobau cele trei studii de toponimie publicate de Emil. Nu știu cum m-aș fi descurcat fără sprijinul a doi foști elevi ai Liceului din Abrud, profesorii filologi dr. Pamfil Matei și Doina Blaga, ambii deveniți sibieni. După îndelungate insistențe, am ajuns în posesia unor documente care să-mi permită marcarea, măcar sumară, a parcursului vieții profesorului Emil Popa, a activității lui didactice. Prin bunăvoința domnului profesor Claudiu Vasile Volcov de la Liceul din Baia de Arieș, am intrat în posesia câtorva informații despre perioada școlarității de gimnazist și de liceean. Aș fi avut nevoie și de informații de mână întâi despre parcursul didactic al dascălului așezat la Abrud în 1957 (Doamne, cât amar de ani s-au scurs de atunci!); le-am solicitat cu normală politețe și cu argumente sensibile conducerii liceului prin două scrisori, acum doi ani și anul trecut, dar

---

2 Liliana Maria Popa, Ioan-Nicolae Popa, *Comoara de pe Arieș. Colecția de carte chirilică de la Muzeul Etnografic din Lupșa*, Editura Curs, Cluj-Napoca, 2017.

3 Ioan-Nicolae Popa, *Viața unui om – Istoria unui muzeu. Muzeul Etnografic „Pamfil Albu” din Lupșa*, Editura Curs, Cluj-Napoca, 2019.

nu am primit niciun răspuns. Pot să mai zic ceva? Cum eu nu am avut mulți cunoscuți la Abrud, iar pușinii pe care i-am știut au plecat din lumea aceasta, am socotit potrivit să mă adresez administrațiilor locale din cele patru localități ale căror coclauri le-a bătut la pas profesorul Emil Popa în căutarea numelor de locuri – munți, dealuri, ape, stânci, păduri și altele asemenea, pe care le-a inventariat cu minuție, cvasiexhaustiv, spre folosul celor următori nouă. În scrisori am expus clar intenția mea, i-am întrebat dacă pot să-mi ofere ajutor și i-am rugat ca, prin intermediul mijloacelor de care dispun, să aducă la cunoștință intelectualilor din localităților respective existența acestui proiect. Mai mult, i-am rugat să ofere datele mele de contact celor interesați, mai ales foștilor elevi sau cunoscuți ai lui Emil, pentru a putea obține de la ei informațiile care îmi lipseau. Rezultatul? Scrisorile mele au ajuns, probabil în coșul pentru deșeururi de hârtie. Nu port pică nimănui pentru că nu m-au ajutat. Știu că primarii au tot felul de obligații presante; am înțeles că, precum toți cei ajunși în funcții publice, și ei au alte priorități, cum mi-a precizat, la telefon, unul dintre ei.

Mărturisesc, am fost tentat de mai multe ori să abandonez lucrul la cartea dedicată lui Emil. În momentul când am ajuns în posesia volumului pânzat al primului exemplar din dactilograma *Nume topice din Bazinul Abrudului*, mi s-au risipit orice fel de temeri și de îndoieli, rămânând doar hotărârea de a face tot ce este posibil ca lucrarea de suflet a fratelui meu, cum am considerat-o eu atunci și cum o consider și acum, să fie făcută cunoscută.

Când am realizat că cele 250 de pagini ale dactilogramei trebuie introduse manual în calculator, când am înțeles de la cei mai pricepuți că nu există posibilitatea tehnică de a fi prelucrate altfel, m-a trecut o undă spăimoasă: „Vai de mine! Oare de câți ani am nevoie pentru a birui ditamai colosul!” M-am apucat de lucru și, după multă vreme, am putut să mă declar biruitor, precum Hercule după vreuna dintre multele încercări pe care i le-au hărăzit Olimpianii. Am reușit, nișel mai ușor decât am crezut, pentru că, pe parcurs, au apărut câțiva oameni care, cu bunăvoință, au preluat porțiuni ale *Glosarului (...)*. Povara mea s-a redus întucâtva, deși ulterior mi-a revenit sarcina de a uniformiza fragmentele și de a le integra în ansamblu. Rămân profund recunoscător pentru sprijin doamnelor profesoare Sanda Marina Babeș, Lucia Simionăș și Liliana Popa, precum și studentului clujean Adrian Bârla.

Documentele ajunse între timp pe masa mea de lucru m-au determinat să largesc sfera de cuprindere a cărții, cu elemente referitoare la spațiul din care a plecat Emil în lume, la puținii înaintași ai lui despre care am aflat câte ceva, convins fiind că toate acestea creionează un univers aparte, că ajută oarecum la mai profunde înțelegeri a realităților trecutului și că ar putea servi unor intelectuali cu inițiativă, originari din Mușca, despre care am înțeles că sunt dornici să scrie despre satul părinților noștri și despre oamenii lui. Am fost conștient că, procedând astfel, cartea despre profesorul din Abrud va avea o structură atipică, dar mi-am asumat întru totul riscurile unor aprecieri mai puțin favorabile.

Aș fi bucuros dacă cel care parcurge cartea ar reuși să se pună, măcar în mică măsură, în postura pe care o am eu, la o vârstă îndepărtată de anii tinereții și să înțeleagă dificultățile pe care am încercat să le depășesc: am scris cum am simțit și cum s-au desprins din adâncuri de memorie frânturile de amintiri, viețile unor oameni trecuți, intersectate cu existența mea, lucruri trăite de bunici, de părinți, de frați, de mine, am scris într-o aparentă lipsă de logică a construcției, impusă de împrejurări, de anii care m-au marcat ori de întortochierile minții mele ușor ostenite.

Sunt bucuros că am reușit să obțin câteva texte de la oameni care l-au cunoscut pe Emil în diferite perioade ale vieții lui, unele de la foști elevi, scrise special pentru acest volum, altele adunate din cărți mai demult apărute. Le rămân profund recunoscător tuturor.

Am socotit potrivit să plasez în partea a doua a cărții lucrările de toponimie ale lui Emil, în primul rând *Glosarul toponimelor din bazinul Abrudului*, cel care, sunt ferm convins, va rămâne titlu de referință în istoria cercetărilor de acest gen care se vor întreprinde în zonă. Este lucrarea care m-a determinat să purced la alcătuirea volumului de față, într-o modalitate mai puțin conformistă. Repet, am dorit să depășesc modelul structurării stereotipe al majorității cărților biografice pe care le cunosc. Am dorit să navighez într-un spațiu mai larg decât seaca înșiruire a evenimentelor din curgerea vieții profesorului de la liceul din Abrud, am insistat asupra rădăcinilor existenței lui, conștient că, dacă nu o fac acum, nu o voi face niciodată, că nimeni nu o va face vreodată. Am scris mult despre mine, dar am făcut-o pentru că multe dintre experiențele mele de viață au fost parcurse anterior, puțin altfel, și de fratele meu mai mare. Am

evitat, cât m-am priceput, formulările encomiastice, încercând să mă opresc asupra omenescului vieții lui, asupra realităților vieții noastre supuse mersului imprevizibil al vremurilor pe care le-am trăit.

Pentru a reduce povara financiară presupusă de editarea acestei lucrări, am apelat iar la metoda pe care o folosim de câțiva ani încoace, aceea a întocmirii listei cu persoanele dispuse să ne acorde sprijin financiar prin promisiunea de a procura unul sau mai multe exemplare ale tipăriturii; este o variantă *sui generis* a străvechii metode a prenumerării și s-a dovedit eficientă, ajutându-ne să estimăm relativ corect tirajul, să nu ne hazardăm și, astfel, să diminuăm cheltuielile inutile, împovărătoare pentru situația noastră de pensionari. Sunt recunoscător tuturor celor care ni s-au alăturat a nu știu câta oară, după cum nu pot să nu îmi exprim bucuria că pe lista prenumeranților se află o mulțime de nume noi, foarte multe dintre ele ale unor foști elevi ai lui Emil răspândiți prin țară, unii deja ajunși la vârsta pensionării; prin gestul lor au dorit să demonstreze că nu și-au uitat dascălii, iar pe mine m-au încurajat să nu abandonez proiectul.

Mult prețuite cititorule, cunoscut ori necunoscut!

Nu știu dacă vei avea răgazul și răbdarea pentru a ajunge la pagina de final a acestei cărți. Îți mulțumesc pentru strădanie chiar dacă, la un moment dat, vei abandona trudnica lectură, socotind că nu este în sfera ta de interes. Oricum, te rog să nu mă judeci mai aspru decât creștinește s-ar cuveni, dacă vei găsi în cuprinsul ei vreo zăticneală; să fii iertător, căci și eu sunt doar un om, supus greșelii și mărginirilor, ca toți oamenii. Ți-aș fi recunoscător dacă mi-ai semnala cu bunăvoință posibilele scăderi existente în carte, iar dacă vei găsi în ea ceva demn de luat în seamă, înseamnă că nu am pierdut vremea de pomană.

Autorul,
Sibiu, 02 02 20 20,
adică 2 februarie 2020

Despre Emil
sau
un binevenit pretext pentru a ne aminti
de locuri, de oameni și de întâmplări
din vremuri de mult trecute

Ioan-Nicolae Popa

Dintr-un timp imprecis și încețoșat, se desprinde o imagine care mi-a revenit mereu în minte; de fapt, o suită de imagini vagi, indefinite, mereu oscilante, mișcătoare într-o perpetuă inconsistență. Este o zi de vară, caldă și învăluitoare, cu soarele înalțat pe un cer incredibil de albastru și de curat, peste un sat cum sunt multe asemenea sate de munte. Pe o cărare urcătoare în pantă lină, o mogâldeață de om își lipăie nesigur piciorușele, urmat de un băiețandru care pare că îl mână din urmă, cu severă nemulțumire; se vede pe fața lui că nu exultă de plăcere pentru ceea ce face. Părinții l-au luat de la treburi importante și l-au trimis să-l recupereze pe „cel mic”. Sunt doi dintre cei patru copii ai „Dascălului”, fiii învățătorilor Alexandru și Maria Popa; cel mare este întâiul născut, Milucu, iar celălalt mezinul, Nicu, mai mic cu șapte ani. Acțiunea de recuperare pare a fi fost una mereu repetată, căci era urmarea unui fapt intrat deja în obișnuință. Țâncul dormea până târziu, neavând încă nicio „obligatie socială”. După ce se scula și își potolea dușmanii, ieșea din curte pe pajiștea din apropiere și pomea la drum. Acolo se înfiripa o vagă căărăuie, puțin umblată. Ea cobora prin delnița Petrișorilor, până la drumul cel mare care străbătea satul de-a lungul, spre Arieș. Era cărarea pe care mergeau de obicei Dascălul și Dăscălița la școală, o clădire aflată imediat peste acel drum comunal, local al fostei primării. Vor fi fost probabil situații când părinții nu au avut în grija cui să-l lase pe „cel

mic” și să apeleze la bunăvoința celor din familia lui Alisandru li¹ Petrișor, pe la poarta cărora treceau înainte de a traversa drumul, și să plaseze copilul în ocrotirea harnicei gospodine care era Sofica lui Alisandru, mamă și ea a vreo patru copii. Este lesne de înțeles de ce mezinul familiei Popa o lua, aproape în fiecare zi, pe cărare la vale, pe itinerarul întipărit în memorie. Era frumos în zilele de vară, era mai mult decât plăcut; pajiștea cu iarbă înaltă, cu flori și cu păiușe înspicate, care-i ajungeau copilului până la piept, nu ascundea nicio primejdie; totuși exista un hop: la poala unei mici pante, o iărugă traversa fâneța, un șanțuleț care drena apa din numeroasele izvoare ascunse sub acoperământul subțire al pământului înierbat; nu era o piedică de netrecut pentru cineva mânat de un scop înalt și nobil, căci, dacă pasul era prea mic, nu era nicio catastrofă atunci când temerarul intra cu un picior în apă, chiar în noroi, mai ales că vara se umbla desculț; scopul era atins când copilul ajungea în curtea știută și îi spunea gospodinei: „mamă, vreau ceai!”. Nu se știe ce fel de ceai, din ce fel de buruieni, îi dădea „mama Sofica”, dar trebuie să fi fost nemaipomenit de bun! Odată misiunea încheiată, copilul se ștergea la gură cu mânăca ori cu dosul palmei (gest nu foarte sigur, dar posibil!) și pleca spre casă, pe deplin mulțumit. Uneori mai întârzia, furat de împrejurări: într-o gospodărie rostuită, precum cea a lui Alisandru lui Petrișor, cojocar și tăbăcar, unde se vânturau și copiii mai mari, ca Zenu, Lelu sau Onuța, unde mai apăreau și diverse figuri necunoscute, mereu erau de văzut lucruri interesante la care să participi ori doar să caști gura. Dacă întârzierea se prelungea, atunci părinții se îngrijorau, iar cineva trebuia să-și asume obligația de a-l recupera pe cel uituc; cel mai des responsabilitatea îi revenea lui Emil, considerat a fi deja mare și de încredere. Iată, această imagine imprecisă, vagă și unduitoare, apărută din cine știe ce străfunduri ale memoriei, este cea mai îndepărtată amintire despre fratele meu cel mare, pe care l-am privit mereu cu respect și cu admirație. Poate și cu nițică ascunsă invidie, sentiment al celui mic și puțin putincios comparativ cu reușitele celui mare și voinicos.

Părinții noștri, pe care i-am amintit deja, au fost învățători în satul Mușca. Pentru mine, Mușca este satul cel mai important din lume: este locul de viațuire

---

1 În frumosul grai din vremea copilăriei mele, vorbușoara *li* se folosea în locul termenului de posesie *lui*; oamenii fiind săraci, mai făceau și ei economie la ce puteau, cum ar fi niște sunete. În textul meu voi folosi forma literară, dar la lectură puteți recurge la vocabula scurtă, fără grija că ați putea fi penalizați.

al familiei mele cu toți ai ei, cei știuți și cei pierduți în uitare, este universul existenței părinților și fraților mei, este lumea în care ne-am născut, am crescut și din care am pornit pe drumul necunoscut al acestei vieți. Cine mă poate încredința, cu certitudine, că, dacă ne-am fi început dăinuirea pe alte meleaguri, cursul existenței mele și a fraților mei ar fi fost același? Mărturisesc, nu pot afirma, precum atât de minunat și de simplu a făcut-o Ion Creangă, că atunci când mă gândesc la copilărie și la satul în care m-am născut „parcă îmi saltă inima de bucurie”. Nu. Recunosc însă că nici nu pot să nu simt un fior de emoție, cu totul și cu totul diferit de alte trăiri petrecute într-un suflet acum ostenit de curgerea anilor numărați cu deceniile.

Satul meu de baștină, satul copilăriei, nu este una dintre localitățile vestite ale României, nici ale Țării Moșilor, nici măcar ale Văii Arieșului. Nu au auzit de el decât foarte-foarte puțini dintre români, doar dintre cei trăitori prin zona de munte din arealul Câmpeni, Abrud, Roșia Montană, Bucium. Există un punct de reper contemporan, datorită căruia multora dintre cei de azi le va fi relativ ușor să-l plaseze în spațiu: exploatarea cuprifera cunoscută sub numele Roșia Poieni „s-a hrănit” din stâncile bătrâne ale Fundoii, ale masivului împădurit care închidea satul spre miazăzi, înspre Bucium; exploatarea a transformat iremediabil locul unde mergeam vara să adunăm fragi, zmeură și afine, făcând din el un pustiu pietros cu înfățișare apocaliptică, o rană vizibilă de la depărtare, un rânjet hidos, în măsură să violeneze retina celui care mai păstra amintirea de eden verde-întunecat al pădurii de brazi de pe Fundoia de odinioară; în plus, combinatul industrial de prelucrare este amplasat *pe Munte*, adică pe terenul unde mușcanii își duceau, vara, vitele la pășunat.

Mușca este un sat din categoria așezărilor de munte constituite prin roire: nu în sensul migrației locuitorilor de aici spre spații exterioare, ci al răspândirii lor pe un teritoriu apropiat, pe terenuri mai puțin prielnice la prima vedere, cucerite prin defrișări și prin ample lucrări de curățare menite să le aducă la stadiul de a fi prielnice practicării activităților agro-pastorale și întemeierii de noi gospodării. Nu am găsit referiri privind evoluția istorică a fenomenului în Mușca, dar cred că primele gospodării de aici au apărut pe firul unei ape, botezată simplu de tot *Vale*, de-a lungul căreia s-a organizat localitatea. În timp, s-au constituit alte și alte noi gospodării, în zonele mai înalte, în noile spații luate

în stăpânire, pe baza spițelor de neam, a încrengăturilor uneori complicate, cu caracter privat familial. Astfel au luat naștere grupări noi de așezări, care, în timp, au evoluat și au alcătuit acele structuri cunoscute în localitate sub numele de *cringuri*. S-au constituit, în timp, șapte asemenea dispuneri gospodărești, șase dintre ele pe versantul stâng al Văii, ele alcătuiind de fapt Mușca istorică; al șaptelea pe cel din dreapta, cringul Poșaga, acesta aparținând vechiului areal al satului Hădărău, situat la mare distanță de acesta, dar în imediata apropiere a centrului satului meu.

Pornind dinspre vărsarea Văii în Arieș înspre munte, pe lunca din exterior a cotului Arieșului s-au grupat gospodăriile din cringul numit de toată lumea *La Râu*, nu prea numeroase, împrăștiate într-un spațiu îndestulător, dar nu extraordinar de generos.

După niște gospodării risipite de-a lungul drumului, urmează cele din zona mijlocie a Văii, tot risipite, pe niște pante mai domoale, acolo unde s-a construit biserica, unde a funcționat școala și s-a organizat administrația locală, cu sediul primăriei. Zona s-a numit *În Sat*, toponimul putând constitui un indiciu că aici ar fi fost primele așezări ale localității.

De aici, spre nord-vest, peste păraul Mășcăteasa, până aproape de pajiștile golașe și sărace ale dealurilor Hălăstăii, se întinde cringul Pițiga (forma scrisă este înșelătoare și poate crea nedumeriri privind etimologia; mai relevantă ar fi pronunțarea regională: se spune *Prițâga*, cu *t* puternic palatalizat, adică *Pt'îțâga*; cândva, Emil îmi spunea că pare o naivitate să explici toponimul de la verbul *a pițiga* ori de la adjectivul *pițigăiat* și că ar putea fi luat în discuție un etimon, poate de origine slavă, cu sensul „pasărea gaia”, ceva de felul „pt'îța gaia”; nu cred că termenul *gaie* se mai folosește în sat altfel decât în imprecizia „lua-l-ar gaia!”, pe care am auzit-o, rar de tot, în copilărie, dar pe care, probabil, majoritatea dintre cei tineri nu o înțeleg; fapt normal, căci găile, păsările de pradă ale munților noștri, au dispărut; în copilăria mea, nici eu nu am văzut vreo gaie; în schimb am văzut o altă pasăre răpitoare, cândva când eram destul de mic; plana maiestuos la înălțime, își avea cuibul undeva pe la Colțul Bunălășii; i se spunea sorliță sau șorliță, iar bătrânii afirmau că era în stare să ia în gheare un miel și chiar să răpească un copilaș rătăcit; oare nu era suficient argument pentru ca un firav omuleț ce eram să îi fi urmărit zborul cu un oarecare strângere de inimă?